

A DÉL-ALFÖLDI ÉLELMISZERIPAR VÁLTOZÁSÁNAK VIZSGÁLATA¹

ANALYSIS OF THE FOOD INDUSTRY OF THE SOUTH GREAT PLAIN REGION

WEBER ERIKA PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Abstract

My research aims at investigating food industry in Southern Great Plain Region since the change of regime. The region's agricultural talents are prominent in national destination, the agricultural employment rate is the highest as well and the food industry has had great importance in this area. In spite of the labor needs of the food industry lag behind the agricultural labor needs, food industry has an important economic and social role.

The change of the regime and the economic policy environment isn't favourable to the economic development of the region. The number of the enterprises is reduced and the sector has become more concentrated and its economic role has dropped in the recent period. However, the food industry remained one of the most important manufacturing industries in this area, as it still stands in the third place, after the chemical and engineering industry.

1. Élelmiszeripar helyzete Magyarországon

Kutatásom a rendszerváltás utáni dél-alföldi élelmiszeripar vizsgálatára irányul. Céлом, hogy megvizsgáljam a régió élelmiszeriparának változását, annak okait és hatását.

A régió agrárgazdasági adottságai országos viszonylatban is kiemelkedőek, a mezőgazdasági foglalkoztatottság terén is első helyen áll és élelmiszeripara is jelentős. Annak ellenére, hogy az élelmiszeripar munkaerő-szükséglete elmarad a mezőgazdaságétól, jelentős a gazdasági és társadalmi szerepe.

A rendszerváltás és az azt követően kialakult gazdaságpolitikai környezet azonban nem kedvezett a régió gazdasági fejlődésének. A mezőgazdasági termékek egy része jelentősen leértékelődött (lásd a tej- és húsipari termelés radikális csökkenését), viszont megfigyelhető volt más régiókból a termelési központok áthelyeződése (pl. a tej- és húsipar Szegedre). A rendszerváltás előtt jelentős élelmiszeriparral rendelkező régióban az élelmiszeripari vállalkozások száma mégis lecsökkent, sokkal koncentráltabb lett az ágazat és gazdasági szerepe az elmúlt időszakban jelentősen visszaesett. Ennek ellenére a feldolgozóipari ágazatok közül hagyományosan az egyik legjelentősebb iparág az élelmiszeripar a térségben, és még ma is a harmadik helyen áll a vegyipar és a gépipar után.

Ahhoz azonban, hogy a régió élelmiszeriparát megvizsgáljam, szükség van az egész országra jellemző folyamatok vizsgálatára is. Az élelmiszergazdaság fejlődésében a termékek sokszínűségéből, az egyes országok egymástól különböző adottságaiból, termelési lehetőségeiből és fogyasztási kultúrájának sajátosságaiból eredően jelentős mértékű eltérések figyelhetők meg, ezzel párhuzamosan azonban bizonyos általános fejlődési tendenciák jól észrevehetők.²

Európában a szigorodó egészségügyi és környezetvédelmi előírások következtében valamint a kereskedelmi cégek koncentrátsága révén kialakult piaci viszonyok miatt az élelmiszeripar jelentős változásokon ment keresztül ez elmúlt 20–30 évben. Ezen két tényező együttes hatásának következtében az élelmiszeriparban is elkezdődött a koncentráció, valamint az új szabálynak való megfelelés és a hatékonyság növelés miatt egy modernizációs folyamat is megfigyelhető.³

A magyar élelmiszeriparban a rendszerváltást követően sok tekintetben hasonló folyamatok játszódtak le, mint a nyugat-európai országokban. A külföldi működő tőke az élelmiszeripar egyes ágazataiban (növényolaj-, cukor-, konzerv-, tejipar) megjelent. Ezekben az ágazatokban a koncentrációs és modernizációs folyamatok hazánkban is megfigyelhetőek, ugyanakkor azokban az ipari szegmensekben, melyekben nem jelent meg jelentős külföldi tőke egy szétaprózódási folyamat figyelhető meg a tőkehiány és a méretgazdaságossági problémáknak köszönhetően.

Egy relatíve kis piacon, mint Magyarország, a méretgazdaságosság és a sokszereplős erős verseny gyakran ellentmondásba kerülhet.⁴

A magyar élelmiszeripar közepesen, bár a mezőgazdasághoz képest jóval nagyobb mértékben koncentrált, de messze elmarad a kereskedelmekben meglévő koncentrációs szinttől.⁵

Magyarországon a gazdasági átalakulás folyamata, a megváltozott piaci viszonyok az 1990-es évek első felében az élelmiszeripari termelés átmeneti, ugyanakkor nagymértékű visszaesését eredményezték. A keleti piacok elvesztése, a hazai fogyasztás változása szerkezetváltásra, korszerűsítésre sarkalta az ágazat szereplőit, ami jelentős foglalkoztatási átalakulással járt. A privatizációs folyamatok eredményeként a külföldi befektetők jelentek meg az országban. Ennek köszönhetően az ágazat kibocsátása a kilencvenes évek második felétől növekedett, 2003 óta azonban kissé csökkenő tendenciát mutat.⁶

Az uniós csatlakozást követően az élelmiszeriparban várt fordulat nem következett be. A privatizációt követően világszinten is jelentős vállalatok szereztek részt a hazai élelmiszeripari termelésből, mégis csökkenő tendenciát mutat a termelés volumene. A hazai élelmiszer-ellátásban és az exportban betöltött szerepe egyaránt mérséklődik.⁷

Az élelmiszeripar teljesítménye az EU csatlakozást követően tehát mérséklődött, ami részben betudható az új piaci környezet kiváltotta hatásoknak, de hatással volt rá az import növekedése, valamint a kiskereskedelmi láncok árleszorító magatartása is.⁸

2. A Dél-Alföld élelmiszeripara

Az Alföld mezőgazdasági potenciálja az ország többi térségéhez képest erőteljesebb és meghatározóbb. Az átlag feletti agrárgazdasági adottságok mellett évszázados termelési tapasztalat is jelen van a térségben. A kilencvenes évek változásai törvényszerűen visszavetették az alföldi termelés volumenét is. Az agrártermelés csökkenő tendenciáját nemcsak az átalakulással járó bizonytalanságok okozták, hanem a modernizációhoz szükséges tőke hiánya és a jövedelmezőség nagymértékű csökkenése is közrejátszott. Mindemellert az élelmiszeripari recesszió a mezőgazdasági termékek iránt támasztott kereslet jelentős visszaesése révén gyűrűzött be a mezőgazdaságba. Ugyanakkor az Alföld az ország élelmiszeripari termelési értékének kiemelkedő részét, 32%-át adja.⁹

A Dél-Alföldi régió Magyarország legnagyobb területű régiója; 18 339 km²-rel az ország területének 19,6%-át fedi le és az ország lakosságának 13%-a él ezen a területen. Az elmúlt 20–25 évben a gazdasági átalakulást kísérő kedvezőtlen folyamatok az ipart is ne-

hez helyzetbe hozták. A változások a régióon belül az egyes ágazatokat nem egyformán érintették. Az egyik legnagyobb vesztes az élelmiszeripar volt, amelynek termelése az országosnál nagyobb mértékben esett vissza. A termelés volumene a rendszerváltást követően, különösen az évtized második felében, jelentősen mérséklődött. A gazdasági változások ellenére, a kiváló mezőgazdasági termőhelyi adottságokra települt élelmiszeripar megőrizte jelentős szerepét a régió iparában.¹⁰

Az élelmiszeripar régióbéli jelentőségét jól mutatja az ágazat súlya a GDP termelésben. A régióban megtermelt bruttó hazai termék körülbelül 4,5%-át az élelmiszeripar állítja elő. Ez a régió ipari termelésének negyede, ami jóval meghaladja az országos átlagot. A régió vállalkozásai az országos élelmiszeripar GDP volumenéhez közel 15%-kal járulnak hozzá.¹¹

Az élelmiszeripari termelés csökkenése, a foglalkoztatottak létszámának csökkenését is eredményezte. Az Alföld élelmiszeriparán belül az előállított termelési érték, az export aránya, a működő vállalkozások száma, a foglalkoztatottak aránya alapján összességében a Dél-Alföld szerepe jelentősebb, valamint a beruházások célrégióját tekintve is.¹²

A következő táblázatból ez a folyamat jól látható. A vizsgált régió esetében a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya még ma is többszöröse az országos szintnek, de a jelentős csökkenés megfigyelhető a régióban is. Azonban míg a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya a rendszerváltás óta közel kétszerese az országos szintnek, az élelmiszeripar ettől elmarad, de az országos szint feletti értéket mutat és kisebb mértékű csökkenés figyelhető meg, mint a mezőgazdasági foglalkoztatottak arányában, 2001-re még egy kis mértékű növekedés is megfigyelhető. Az alacsonyabb foglalkoztatási szint részben annak köszönhető, hogy az élelmiszeripari vállalatok többsége alacsony létszámú, főként kis- és középvállalkozások jellemzik az ágazatot.

1. táblázat. A Dél-Alföldi régió mezőgazdasági és élelmiszeripari foglalkoztatottjainak aránya (1990–2011)

1. table. The labor rate of the agriculture and food industry in the Southern Great Plain (1990–2011)

	1991		2001		2010	
	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar	Mezőgazdaság	Élelmiszeripar
Bács-Kiskun megye	31,6	5,8	13,7	6,1	11,6	
Békés megye	27,2	7,4	11,5	7,8	9,06	
Csongrád megye	19,6	5,7	11,8	5,3	6,8	
Dél-Alföldi régió	26,5	6,3	12,5	6,4	9,1	5,5
Magyarország	15,4	5,1	6,3	4,1	4,6	3,3

*1990-es adat

Forrás: KSH évkönyvek és honlapja alapján saját szerkesztés

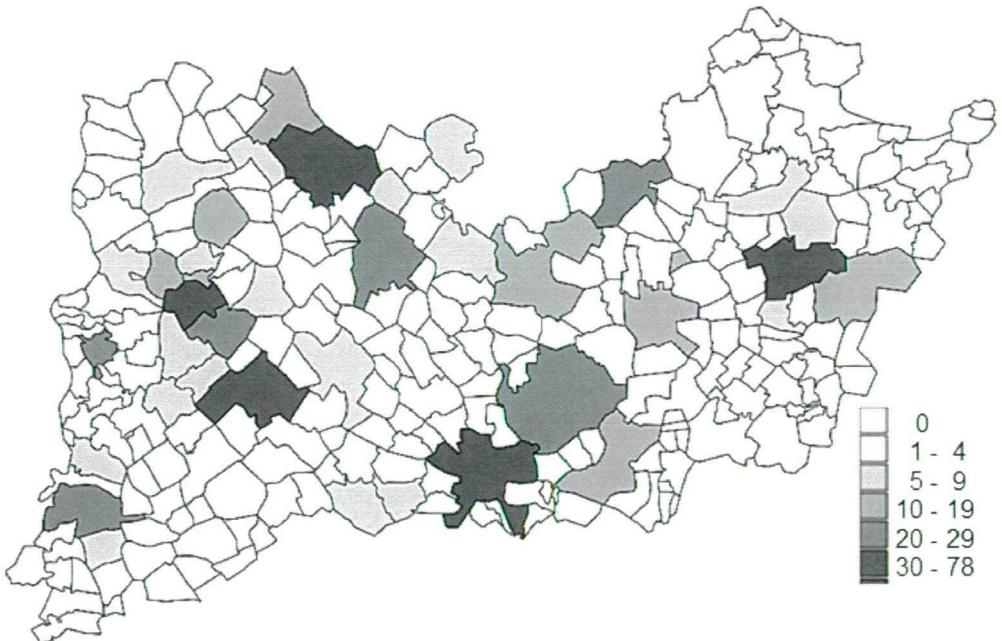
3. Élelmiszeripari vállalatok földrajzi és ágazati megoszlása a Dél-Alföldön

Bács-Kiskun megyében működik a régió élelmiszeripari vállalkozásainak több mint fele, és a megyében foglalkoztatják az élelmiszeripari munkavállalók felét. A beruházások jelentős hányada is ebben a megyében valósult meg 2006-ban. Ez a kedvező agrárgazdasági adottságokon túl a központi régió közelségével magyarázható. A régióban előállított élelmiszerek döntő többsége exportálásra kerül. Csongrád megyében található a legkevesebb élelmiszeripari vállalkozás, azonban a termelési érték tekintetében a megye áll az élen. Ez az országos jelentőségű élelmiszeripari vállalkozásoknak és nagymértékű koncentrációnak köszönhető. Békés megyében az előállított termékek értéke, a foglalkoztatottak és a beruházások alapján a harmadik helyet foglalja el a régióban a megyék sorrendjében, ugyanakkor az exportra szánt termékek aránya tekintetében megelőzi Csongrád megyét.¹³

Az élelmiszeripari vállalatok 16,6%-a található a régióban, melyből 569 Bács-Kiskun megyében, 184 Csongrád megyében és 204 Békés megyében található (1. térkép). Azonban amellett, hogy megvizsgáljuk a vállalatok számát az egyes megyékben, fontos figyelembe venni azok termelési lehetőségeit is. Számos vállalat még 2012-ben működő vállalat volt, viszont nettó árbevételük egyáltalán nem volt az adott évet tekintve (90 ilyen vállalat volt a régióban).

1. térkép. Az élelmiszeripari vállalatok megoszlása a Dél-Alföldön (2012)

Map 1. The distribution of the enterprises in the Southern Great Plain Region (2012)

Forrás: Opten adatbázisa alapján saját szerkesztés

A régió élelmiszeriparának jelentőségét mutatja viszont, hogy 1 milliárd forint nettó árbevétel feletti vállalat 76 található a régióban, ebből 53 Bács-Kiskun megyében működik. Ez, ha például a Dél-Dunántúli régióval hasonlítjuk össze, ahol mindössze 17 ilyen vállalat volt, jól tükrözi a termelési potenciálját a régiónak. Ezek közül a vállalatok közül

14 részvénytársaság formában működik (pl. Univer, Fornetti, Gallicoop, Szegedi Paprika, Pick, Sole-Mizo), melyek esetében még ennél jóval nagyobb bevételekről beszélhetünk. Ezen vállalatok többségét (43-at) a 90-es években alapították, főként haszonállat-eledel gyártással és hús, baromfifeldolgozással foglalkoznak.

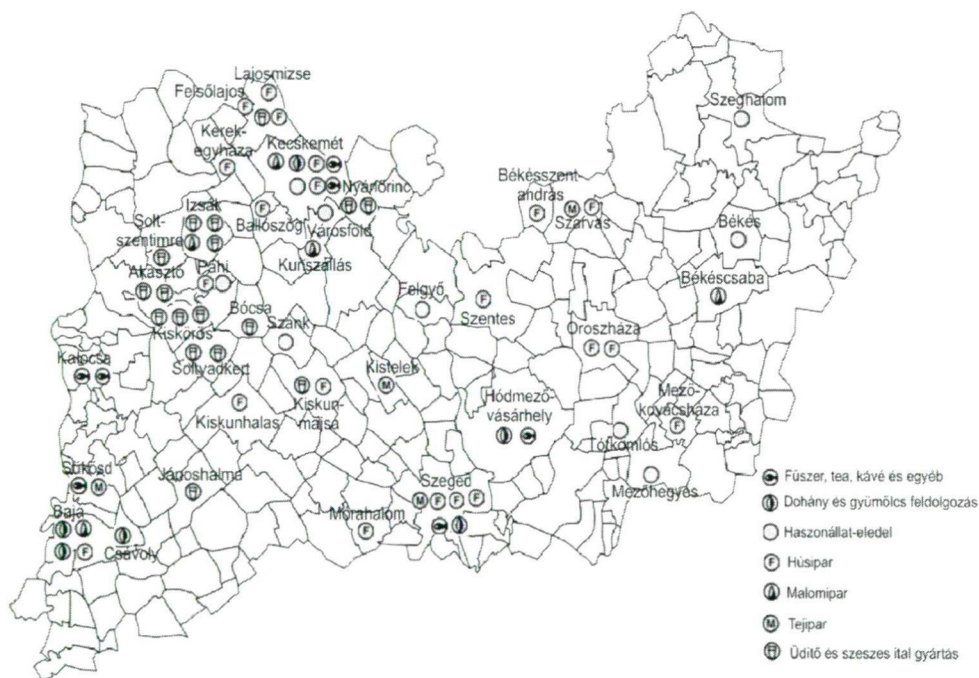
A régióban jelentős ezen kívül még a fűszerpaprika előállítás is, a Kalocsai Fűszerpaprika és Szegedi Paprika Fűszer- és Konzervgyártó Zrt. a legjelentősebb vállalat ezen a területen. Az őstermelők esetében is jelentős szerepe és hagyománya van a fűszerpaprikának. Ezen kívül a szőlőbortermelés, ami meghatározó a kis- és középvállalkozások esetében, főként Bács-Kiskun megyében (141 vállalat).

A rendszerváltás után jelentős ágazati átalakulás ment végbe, amit jól tükröz a 2. térkép is, mely az 1 milliárd forint feletti nettó árbevétellel rendelkező vállalatokat ábrázolja ágazati bontásban.

Az egyes alágazatok azonban eltérő mértékben és módon alakultak át. A korábban jelentős malomipar visszaesésének folyamata például figyelemmel kísérhető a térségben is, mára mindössze két vállalat van a jelentősebb árbevétellel rendelkező vállalatok között, mely malomipari tevékenységet folytat (összesen 23 malomipari vállalat a 958-ból).

2. térkép. Jelentős élelmiszeripari vállalatok a Dél-Alföldön (2012)

Map 2. Major food enterprises in the Southern Great Plain Region (2012)

Forrás: Opatn adatbázisa alapján saját szerkesztés

Hazánkban a magyar malomipari szervezetek 1990-től kezdve önálló gazdálkodó vállalatokká váltak, a privatizáció során a kisebb üzemeket értékesítették, az állami gabonaforgalmi és malomipari vállalatok gazdasági társaságokká, később magántársaságokká alakultak át. Az ezredforduló óta a malomipar erős koncentrációja ment végbe, a működő malmok száma a felére, kapacitásuk pedig a kétharmadára csökkent. A hazai malomipar jelentős kapacitás felesleggel és gazdaságossági gondokkal küzd. A gabonatermelés másik

fő felvásárolója a takarmánygyártás. Az ágazat termelésének volumene országosan és a régióban egyaránt csökkent. A takarmányiparban koncentrációs folyamat figyelhető meg, a keverőüzemek száma folyamatosan csökken, a termelés pedig, összefüggésben az állatállomány csökkenésével, mérséklődik. A magyarországi takarmánygyártók jelentős része az Alföldön működik, 2012-ben 46 vállalat foglalkozott haszonállat-eledel gyártással, legtöbbet Bács-Kiskun megyében jegyezték be: 26 vállalat működött a megyében 2012-ben. A növénytermesztés esetében azonban a gyümölcs-, zöldségfeldolgozás a legkiemelkedőbb ágazat. A térség zöldség- és gyümölcsstermesztési kultúrájára épülő ágazat döntően a hűtőipari és konzervipari cégeket, vállalkozásokat foglal magában. Ki kell emelni az exportban betöltött szerepét: a gyümölcs-, zöldségfeldolgozás az egyetlen élelmiszeripari ágazat az Alföldön, ahol az export értéke meghaladja a hazai eladások értékét. A térség élelmiszeripari exportjának több mint negyede ennek az ágazatnak köszönhető. Az élelmiszeriparban alkalmazottak 11%-a foglalkozik gyümölcs- és zöldségfeldolgozással, míg a vállalatok aránya 7,7%.¹⁴

A növénytermesztés mellett az állattenyésztés is jelentős kiszolgálója az élelmiszeriparnak. A húsfeldolgozó ipar az élelmiszeripar legnagyobb árbevételű generáló ágazata. Az alföldi húsiparnak jelentős szerepe van ebben, mivel az országosan előállított termelési érték több mint fele innen származik. Hasonlóan jelentős a térség súlya a foglalkoztatást tekintve is. A dél-alföldi élelmiszeripari termelés 57%-a, az export 72–73%-a a húsiparból származott. A régió élelmiszeriparban működő vállalkozásainak 14,7%-a tartozik a húsfeldolgozó vállalatok közé, ami az ágazat termelésben képviselt súlyánál sokkal kisebb, bár fontos kiemelni, hogy a húsipar az egyik legkoncentráltabb ágazat. A húsfeldolgozás szerepe a foglalkoztatásban szintén jelentős. A húsipar mellett a tejipar is hazánk egyik legjelentősebb élelmiszeripari ágazata. A magyar tejpiac főleg a hazai igények kielégítését célozta meg. A privatizáció lassabban folyt le, mint a legtöbb ágazatban, mely a tejfogyasztás folyamatos csökkenésével állt összefüggésben. Az egy főre jutó tejfogyasztás mérséklődése napjainkban is folytatódik. A kisebb vállalatok fokozatosan megszűntek vagy beolvadtak a nagyobb, általában külföldi tulajdonú vállalatokba.¹⁵ A térség tejipari súlyát tovább fokozta, hogy a korábbi pécsi központú nagyvállalat Szegedre helyezte át székhelyét.

A vállalatok termelési struktúrája mellett fontos kérdés az is, hogy a tulajdonosi szerkezetük milyen, mekkora részben vannak hazai tulajdonban, de a régió szempontjából az is fontos kérdés, hogy vannak-e telephelyeik ezeknek a vállalatoknak, vagy csak koncentráltan fejtik ki hatásuk mind a termelés, mind a foglalkoztatás terén.

A 2. táblázat adatai alapján megfigyelhető a külföldi befektetők nem magánszemélyként, hanem intézményi keretek között fektetnek be a hazai, dél-alföldi élelmiszeripari nagyvállalatokba. A legnagyobb és a harmadik legnagyobb árbevételű vállalat közel 100%-a külföldi tulajdonban van. A táblázatban látható 14 vállalat közül 8 vállalatban viszont egyáltalán nincs külföldi tulajdonrész. A felsorolt vállalatok összesen 108 fiók- és telephellyel rendelkeznek, melyek közel 74,1%-a régióban található és majdnem 8 ezer főt foglalkoztatnak. Az adatokból is jól látható, hogy az élelmiszeripar egyes ágazatai sok tekintetben különböznek egymástól, hiszen területi koncentrációban és a foglalkoztatói létszámban is jelentős eltérések figyelhetők meg. Vagyis az iparág területileg és munkaerőigény alapján is differenciált ágazatokból áll. Ebből arra lehet következtetni, hogy az ágazatban helye van a tőkeigényes eljárási módot alkalmazó vállalatoknak és a hagyományokra sok tekintetben építő, munkaigényes gazdálkodási megoldásoknak is.

2. táblázat. A legjelentősebb vállalatok tulajdonosi szerkezete, fiók- és telephelyei és foglalkoztatási adatai (2011)

2. table. The ownership structure, premises and employment data of the most important companies (2011)

Vállalat neve	Alapítás	Tulajdonosi hányad (%)						Fiók- és telephelyek száma	Foglalkoztatottak száma (2011)
		Belföldi intézmény/társaság	Külföldi intézmény/társaság	Belföldi magánszemély	Külföldi magánszemély	Szövetkezet	Állam		
Kiskunhalasi Baromfi-feldolgozó	1992	100,000	-	-	-	-	-	1	218
INTEGRÁL	2007	-	-	100,000	-	-	-	37	429
KUNSÁG-SZESZ	2003	-	-	100,000	-	-	-	8	82
Bajai Hűtőipari Zrt.	1992	90,000	10,000	-	-	-	-	2	96
Kalocsai Fűszerpaprika	1989	73,500	-	8,100	-	18,200	0,200	3	151
Univer-Product	1998	68,400	-	31,700	-	-	-	6	623,1
ROYALSEKT	2008	-	-	100,000	-	-	-	2	86,7*
HUNGHERIT	1997	51,120	-	43,050	5,820	-	-	24	1571
DOFER	1993	86,000	-	-	-	-	14,000	4	45
PICK SZEGED	1992	0,001	99,985	0,012	0,002	-	-	12	2923
Szegedi Paprika	1998	99,960	-	0,040	-	-	-	-	293
HAX	1996	-	-	100,000	-	-	-	1	3,7*
SOLE-MiZo	1993	0,001	99,870	0,001	-	-	-	6	700
GALLICOOP	1989	85,010	4,850	-	10,140	-	-	2	601

*Átlagos statisztikai létszám

Forrás: Elektronikus beszámolók és cégjegyzékek alapján saját szerkesztés

4. Összegzés

Az élelmiszeripar globális, makrogazdasági és regionális szinten is jelentős változásokon ment keresztül az elmúlt 20–30 évben. A piaci, termelési és technológiai átalakulás következtében koncentrációs folyamatok jellemzik a világ élelmiszeriparát. Magyarországon a rendszerváltás gazdasági és társadalmi hatásaink köszönhetően megjelent a külföldi működő tőke az élelmiszeriparban is, bár az egyes ágazatokban eltérő intenzitással. Ennek köszönhetően egyes ágazatokban a modernizáció és a koncentráció korábban kezdődött és hamar zajlott le. Ugyanakkor bizonyos, gyakran marginális ágazatokban a koncentráció lassabban megy végbe. A Dél-Alföld élelmiszeripara is érzékelte a változásokat.

A régió gazdaságában hagyományosan nagy jelentőségű az élelmiszeripar, bár jelentősége folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, még napjainkban is az egyik legmeghatározóbb iparág. A koncentrációs folyamatok ebben a térségben is tetten érhetők, bár a mezőgazdasági termelés sok tekintetben szétaprózódott, az élelmiszeripar a városokban koncentrálódik. A legnagyobb árbevétellel rendelkező élelmiszeripari vállalatok térbeli vizsgálatából jól látható, hogy a megyeszékhelyek és a fő közlekedési útvonalak nagymértékben befolyásolják az élelmiszeripari vállalatok telephelyválasztását.

A legjelentősebb élelmiszeripari vállalatok elemzése során egyértelmű trendeket, jellemzőket nem lehet kimutatni. A külföldi tőke jelen van az iparágban, sőt két kiemelkedő, több mint 35 milliárd forintos nettó árbevételt elérő vállalat teljes egészében külföldi társaságok és magánszemélyek kezében található. Ugyanakkor a régióban található 1 milliárd forintos árbevételt meghaladó részvénytársaságok közül nyolc esetében nincs külföldi tulajdonrész. A foglalkoztatotti létszám és a telephelyek száma tekintetében is jelentős eltérések figyelhetők meg a részvénytársaságok esetében. Az iparág ágazatai rendkívül differenciáltak a tőke-, és munkaigényesség, valamint a területi koncentráció tekintetében egyaránt. A méretgazdaságosság és a piaci alkupozíció vállalati szintű koncentrációt igényel az iparágban szereplő gazdasági szervezetektől. Ugyanakkor a termékek jellege, a

szállíthatóság speciális tényezői, valamint a beszerzési és értékesítés csatornák nagyfokú különbözősége miatt a telephelyek térbeli eloszlása több alágazat esetében is kiemelt fontosságú.

Hagyományos termékek és termelési övezetek részben fennmaradtak a térségben. A fűszerpaprika termelési központja Kalocsa és Szeged, a húsipari központok közé tartozik Kecskemét, Szeged, Békéscsaba, Orosháza és Gyula. A szőlőbortermelés a Kiskörös–Kecel–Akasztó háromszögben koncentrálódik. A régió élelmiszeriparának vesztese a malomipar, mely jelentős mértékű visszaesést produkált az elmúlt évtizedekben. A takarmánygyártás viszont országos szinten is kiemelt szerepet tölt be.

Összességében elmondható, hogy a régió számára rendkívül fontos az élelmiszeripar. Egyrészt a természeti adottságokra, másrészt a termelési hagyományokra építve a régió stratégiai jelentőségű iparága lehet az élelmiszeripar. Ezáltal pedig Magyarország, és Közép-Kelet Európa egyik kiemelt térsége lehet a Dél-Alföld, ehhez azonban rendkívül fontos lenne a versenyképesség javítása, valamint a vállalatközi kapcsolatok vertikális és horizontális fejlesztése egyaránt.

Jegyzetek

1. A tanulmány a TÁMOP 4.2.2./B-10/1-2010-0029: Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen pályázat keretében készült.
2. Czakó Erzsébet (1997): Versenyképesség iparági esettanulmányok tükrében. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 195. old.
3. Buday-Sántha Attila (2011): Agrár- és vidékpolitika. Saldo Kiadó, Budapest. 138–139. old.
4. Czakó Erzsébet (1997): 156. old.
5. Udovecz Gábor–Popp József–Potori Norbert (2007): Alkalmazkodási kényszerben a magyar mezőgazdaság. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKI. 7. sz. 17. old.
6. Csizmazia Tamásné et al. (2007): Az élelmiszergazdaság jellemezői az Alföldön. KSH Debreceni Igazgatóság, Debrecen. 32–33. old.
7. Buday-Sántha Attila (2011): 203–204. old.
8. Csizmazia Tamásné et al. (2007): 7. old.
9. Csizmazia Tamásné et al. (2007): 7–8. old.
10. Bozsikné Vadai Anna. et al. (2006): Dél-Alföld. A régió gazdasága és versenyképessége. Központi Statisztikai Hivatal Szegedi Igazgatóság. Szeged.
11. Hampel György (2011): A vezetői döntéshozatal információforrásai a Dél-Alföld nagy és közepes méretű élelmiszeripari vállalatainál. Kaposvári Egyetem, Kaposvár. 11 old.
12. Csizmazia Tamásné et al. (2007): 7. old.
13. Hampel György (2011): 11 old.
14. Csizmazia Tamásné et al. (2007): 42–48. old.
15. Csizmazia Tamásné et al. (2007): 41–46. old.

Felhasznált irodalom

- Bozsikné Vadai Anna. et al. (2006): Dél-Alföld. A régió gazdasága és versenyképessége. Központi Statisztikai Hivatal Szegedi Igazgatóság. Szeged.
- Buday-Sántha Attila (2011): Agrár- és vidékpolitika. Saldo Kiadó, Budapest.
- Czakó Erzsébet (1997): Versenyképesség iparági esettanulmányok tükrében. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest.
- Csizmazia Tamásné et al. (2007): Az élelmiszergazdaság jellemezői az Alföldön. KSH Debreceni Igazgatóság, Debrecen.

- Hampel György (2011): A vezetői döntéshozatal információforrásai a Dél-Alföld nagy és közepes méretű élelmiszeripari vállalatainál. Kaposvári Egyetem, Kaposvár.
- Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Céginformációs és az elektronikus cégeljárásban közreműködő szolgálat, elektronikus beszámoló: <http://e-beszamolo.kim.gov.hu/> – Letöltés: 2013. 02. 25.
- Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Céginformációs és az Elektronikus Cégeljárásban Közreműködő Szolgálat: <http://www.e-cegjegyzek.hu/index.html> – Letöltés: 2013. 02. 25.
- Központi Statisztikai Hivatal Bács-Kiskun Megyei Igazgatósága (1991): Bács-Kiskun megye Statisztikai Évkönyve, Kecskemét.
- Központi Statisztikai Hivatal Bács-Kiskun Megyei Igazgatósága (1991): Bács-Kiskun megye Statisztikai Évkönyve, Kecskemét.
- Központi Statisztikai Hivatal Békés Megyei Igazgatósága (1991): Békés megye Statisztikai Évkönyve, Békéscsaba.
- Központi Statisztikai Hivatal Csongrád Megyei Igazgatósága (1991): Csongrád megye Statisztikai Évkönyve, Szeged.
- Központi Statisztikai Hivatal honlapja: www.ksh.hu – Letöltés: 2013. 02. 15.
- Opten Informatikai Kft. honlapja: <http://www.opten.hu/> – Letöltés: 2013. 02. 20.
- Udovecz Gábor–Popp József–Potori Norbert (2007): Alkalmazkodási kényszerben a magyar mezőgazdaság. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKI. 7. sz.